

Östra skolan, Katrineholm

Kulturmiljöanalys 2025-04-29

ÖSTRA SKOLAN KULTURMILJÖANALYS

Beställare

Katrineholm kommun
William Rytterströmt

Konsult

WSP Samhällsbyggnad

WSP Sverige AB
121 88 Stockholm-Globen
Besök: Arenavägen 7
Tel: +46 10 722 50 00

Org nr: 556057-4880
www.wsp.com

Datum

Utkast , 2025-02-xx

Uppdragsnamn

Östra Skolan kulturmiljöanalys

Uppdragsnummer

10376946

Uppdragsledare och handläggare

Anna-Clara Ramström
Bebyggelseantikvarie, Certifierad sakkunnig K
anna-clara.ramstrom@wsp.com

Granskare

Lára Heimisdóttir
Bebyggelseantikvarie, Certifierad sakkunnig K
lara.hemisdottir@wsp.com

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning	4
Kulturhistorisk utredning	8
<i>Miljöbeskrivning</i>	10
<i>Den kulturhistoriska berättelsen</i>	12
<i>Kulturhistoriska värden</i>	20
<i>Riksintresseanalys</i>	24
<i>Känslighet och potential</i>	26
<i>Råd och rekommendationer</i>	28
<i>Förslag planbestämmelser</i>	29
Lagstiftning och befintliga ställningstaganden	30
<i>Befintliga ställningstaganden</i>	30
<i>Kulturmiljölagen</i>	34
<i>Plan - och bygglagen</i>	36
<i>Miljöbalken</i>	38
Källförteckning	40

7

Inledning

SAMMANFATTADE RESULTAT

Historik och områdesbeskrivning

Staden Katrineholm bildades genom framdragningen av järnvägen och anlades då successivt som ett mönster-järnvägssamhälle; strategiskt utplacerad i mötet mellan den östra och västra stambanan som togs i bruk under 1860-talet.

Östra skolan utgör en flera institutionsbyggnader som uppfördes i Katrineholm 1860–1920. Under denna tid tog samhället form på riktigt och en regelrätt stad etablerades runt järnvägsstationen. Närmast stationen uppfördes posthus, bank, stadshotell och telegrafstation. Samtidigt uppfördes ett flertal välfärdsinstitutioner så som skolor, kyrka, tingshus samt lokaler för sjuk-, äldre- och fattigvård runt omkring i Katrineholm.

Miljön präglas idag av lummiga trädgårdar i regelbundna kvarter i väster, radhus och villor i en modernistisk kvartersstruktur i norr, och ett flerbostadshusområde om 3 våningars lamellhus med gröna gårdar från 1900-talets mitt i söder. Öster om skolan ligger Lövåsgården ålderdomshem uppfört i en till en och en halv våning i suterräng. Skoltomten ligger precis i mötet med den regelbundna rutnätsplanen från 1800-talet och den modernistiska organiska planstrukturen för villamatta.

Skolbyggnaden i sig har putsade fasader och består av en ursprunglig asymmetrisk byggnadskropp från 1907. Skolgården består av gräsytor, uppvuxna träd, buskar, en lindallé mot öster, lekplats, fotbollsplan och hårdgjord yta omkring skolbyggnaden.

Kulturhistoriskt värde

Den bärande berättelsen om Östra skolan är tätt sammanbunden med Katrineholms utveckling till riktig stad under tidigt 1900-tal. Skolbyggnaden utformades som ett regelrätt folkskolepalats och uppfördes intill stadens finare villakvarter, trots att det inte var där de flesta skolbarnen fanns. Trots vissa förenklingar och mindre känsliga tillägg i byggnadens fasad är dess tydliga karaktär som skolbyggnad från 1900-talets början med ett nationalromantiskt uttryck välbevarad, både i sin volym men även sammanhang med lummig skolgård och andra välfärdsinstitutioner omkring.

Ålderdomshemmet Lövåsgården har i sin ursprungliga byggnadskropp en tydlig karaktär av 1960-talets arkitektur. Byggnaden berättar om välfärdssamhällets utbyggande under 1900-talets mitt och sin tids arkitektur- och stadsplaneringsideal och är därför en komponent i helhetsmiljön att förhålla sig till.

Östra skolan samt flera villor i kvarteret Cypressen och Pilen utgör uttryck för riksintresset och representerar där med stadens tidigare historia. Anslutande bostadsområde representerar det senare 1900-talets bostads- och stadsplaneringsideal. Inom utredningsområdet möts dessa mycket olika stilar på ett intressant sätt ur stadsbyggnadssynpunkt.

Sammantaget uppvisar utredningsområdet höga kulturhistoriska värden främst kopplat till Östra skolan och utformningen av dess skolgård och dess roll i mönsterstationssamhället Katrineholm, som motsvarar ett särskilt värdefullt område i enlighet med PBL 8 kap 13 §.

Råd & riktlinjer för det fortsatta planarbetet

Förutom Östra skolan präglas utredningsområdet påtagligt av en låg bebyggelseskala om främst 1-2 våningar småskaliga bostadshus, samt ålderdomshemmets låga men stora byggnadskropp. Dessa områden har höga kulturhistoriska värden i sig som behöver tas i beaktande. Vid eventuell framtida exploatering behöver man därför anlägga ett brett förhållningssätt.

Utöver att ta hänsyn till den kringliggande miljön som omgärdar Östra skolan finns det även kulturhistoriskt värdefulla byggnadsdetaljer som är bärande för Östra skolan kulturhistoriska värde som byggnad. Detta innefattar bland annat fönstersättning, fasadmaterial, dekorativa arkitektoniska detaljer så som putsade detaljer i form av takgesims eller byggnadens sockel av kalksten. Byggnaden har även stora värden interiört som behöver visas hänsyn. Detta innefattar bland annat trapphallen i sin helhet vad gällande material och utformning samt detaljer utspridda i byggnaden som fönster, dörrar och övriga snickerier.

Byggnaden och den kringliggande miljön bedöms dock ha en viss potential för exploatering och utveckling. Detta förutsatt att de anpassas till sin omgivning i skala och formspråk samt att detta sker med särskild hänsyn till byggnadens och miljöns ursprungliga karaktär och kulturhistoriska värde.

Uppdrag, syfte och metod

Bakgrund

WSP har fått i uppdrag av Katrineholms kommun att analysera de kulturhistoriska värdena och miljöns känslighet för Östra skolan och fastigheterna Lasstorp 4:7, 4:32, 5:1, 4:22

Utredningsområdet omfattar även angränsande kvarter och område analyserats för att sätta de aktuella fastigheterna i en rumslik och kulturhistorisk kontext.

Denna rapport är en förutsättningslös analys av de kulturvärdena på platsen. Resultatet av analysen ska ligga till grund för det fortsatta planarbetet för Östra skolan samt omkringliggande fastigheter med syfte att säkerställa att de kulturhistoriska värdena beaktas.

Kulturmiljöanalysens omfattning

Det kulturhistoriska underlaget kartlägger och analyserar de befintliga värden som finns inom och i anslutning till området.

Rapporten omfattar:

- Miljöbeskrivning av området.
- Sammanfattande beskrivning av platsens kulturhistoriska utveckling och värden.
- Redovisning av de kulturhistoriska värdena.
- Analys av platsens koppling till riksintresset Katrineholm [D28] .
- Illustration och beskrivning av fastigheternas känslighet och potential.
- Råd och rekommendationer för hur platsens bebyggelse och kulturhistoriska värden kan värnas.

Metod

Utredningens metod utgår från Riksantikvarieämbetes plattform för kulturhistorisk värdering och urval samt Riksantikvarieämbetets handbok för kulturmiljöns riksintressen. Utredningen tar stöd i Boverkets råd kring värdering (PBF 2016:6, 1:2213).

Genom den kulturhistoriska värderingen avgränsas de berättelser som karaktärsområdena bär, hur väl det går att utläsa berättelsen samt hur väl landskapet ger en hel och fullständig bild av berättelsen. Bedömning av känslighet görs utifrån de identifierade karaktärsdragen, egenskaperna, uttrycken och särarterna.

Känsligheten hos en kulturmiljö och ett landskapsrum är kopplat till miljöns kulturhistoriska värden och karaktär samt vilken förväntad påverkan eller hotbild som finns. Känslighetsanalyserna blir därför inte allmängiltiga då bedömningen kopplar mot en förväntad påverkan.

Homogena miljöer eller miljöer som visar på en kort tidskontext är generellt mer känsliga än heterogena miljöer eller miljöer som visar på en lång processkontext. Varje plats har värden som kan lyftas fram, stärkas och brukas. Den potential som identifieras redovisar hur landskapet kan användas och brukas utan att dess värden försvinner.

Den kulturhistoriska utredningen och värderingen genomförs enligt Riksantikvarieämbetets Plattform för värdering och urval, Värderingen görs i tre steg.

I det första steget avgränsas en berättelse, denna utgörs av en tids- eller processkontext eller en blandning av dessa båda. I det andra steget identifieras vilka uttrycksom är bärande och möjliggör att berättelsen är utläsbar. I detta steg ingår även en bedömning i vilken grad miljön återspeglar berättelsen och hur relevant berättelsen är. I det tredje steget bedöms det kulturhistoriska värdet utifrån lagstiftningens begrepp.

Genomförande & avgränsning

Underlagsmaterial

Som underlag har både litteratur och tidigare utredningar använts, liksom äldre kartmaterial och fotografier av området.

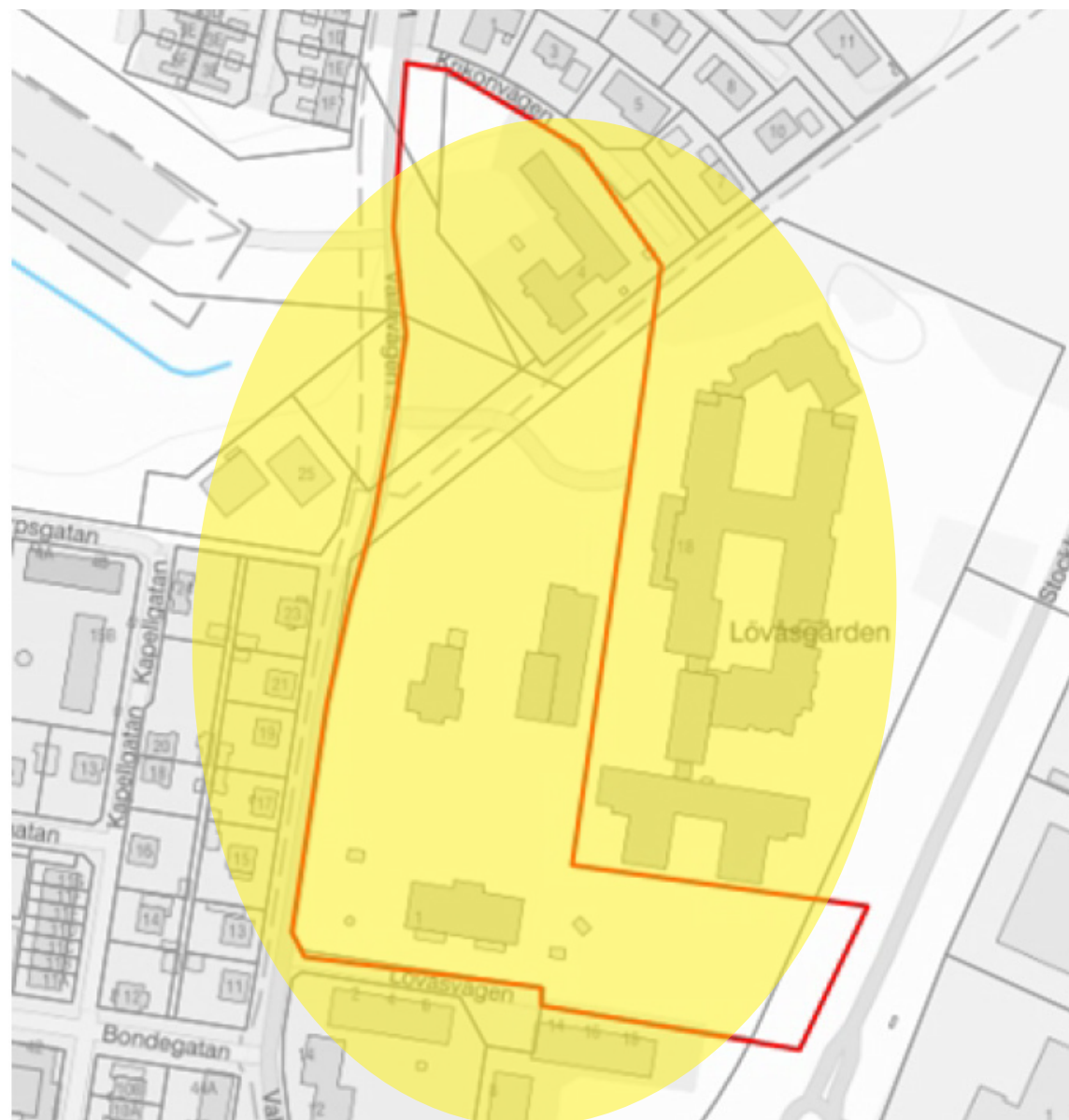
Inventering

Platsbesök med inventering genomfördes av bebyggelseantikvarier Anna-Clara Ramström och Lára Hemisdóttir den 20 jan 2024.

Teckenförklaring

Planområdet

Utredningsområdet

2

Kulturhistorisk utredning

MILJÖBESKRIVNING

Östra skolan ligger i centrala Katrineholms nordöstra utkant. Området präglas av småskalig villabebyggelse från tidigt 1900-tal med lummiga trädgårdar i regelbundna kvarter i väster, radhus och villor i en modernistisk kvartersstruktur i norr, och ett flerbostadshusområde om 3 våningars lamellhus med gröna gårdar från 1900-talets mitt i söder. Öster om skolan ligger Lövsågården ålderdomshem uppfört i en till en och en halv våning i suterräng. Skoltomten ligger precis i mötet med den regelbundna rutnätsplanen från 1800-talet och den modernistiska organiska planstrukturen för villamatta.

Skolbyggnaden är placerad på områdets höjd. Tillsammans med äldreboendet från 1900-talets mitt och en nybyggd förskola utgör platsen en samling välfärdsinstitutioner med koppling till bostadsområdena omkring.

Skolbyggnaden har putsade fasader och består av en ursprunglig asymmetrisk byggnadskropp från 1907. Skolgården består av gräsytor, uppvuxna träd, buskar, en lindallé mot öster, lekplats, fotbollsplan och hårdgjord yta omkring skolbyggnaden.

Nationalromantiska villor längs med Vallavägen. Allé.

Östra skolan på höjd i området.

Nybyggd förskolebyggnad.

Senare tillkommen byggnad öster om skolan. Ombyggd och tillbyggd i flera omgångar.

DEN KULTURHISTORISKA BERÄTTELSEN

Katrineholm blir stad

Stadens ursprung

Staden Katrineholm bildades genom framdragningen av järnvägen och anlades då successivt som ett mönsterjärnvägssamhälle; strategiskt utplacerad i mötet mellan den östra och västra stambanan som togs i bruk under 1860-talet. Redan under medeltid hade platsen haft viss betydelse som knutpunkt i ett ålderdomligt vägnät, där de viktiga landsvägarna Örebro-Nyköping och Norrköping-Eskilstuna korsades. Fram till det sena 1800-talet dominerades miljön av skogs- och jordbruksmark med ett nätverk av mindre sjöar och vattendrag. Landskapet rymde ett antal större säterier, varav flera med medeltida anor.

Dragningen av stambanorna finansierades av staten och innebar stora förändringar för de orter och landskap där stationerna anlades. År 1862 uppfördes en järnvägsstation med banområde på åkermark tillhörande ett par av socknens mindre gårdar: Mauritztorp och Stensätter medan själva stationsnamnet hämtades från gården Cathrineholm. Samma år som stationshuset stod färdigt togs den västra stambanan i drift medan den östra dröjde till 1866.

Den första bebyggelsen

Samhällets första bebyggelse bestod, förutom ett mindre antal utspridda äldre gårdar och torp, av ett större stationshus i trä uppfört efter typritningar av SJ:s chefsarkitekt A W Edelsvärd. Därutöver tillkom en järnvägsrestaurang, tekniska byggnader samt bostäder för stins och befäl. Den fortsatta utvidgningen av bebyggelsen avgränsades inledningsvis till den norra sidan om spårområdet enligt Edelsvärds standardiserade rutnätsidealplan för järnvägssamhällen. Uppdaterade stadsplaner, de s.k. "Lodénska" och "Lindenska" fastställdes år 1895 och 1929.

I rollen som knutpunkt för den hastigt ökande tågtrafiken gick Katrineholm under det sena 1800-talet in i en mycket expansiv stadsbildning och industrialisering. Raka kvartersgator med småstadsbebyggelse kantade av trädalléer drogs fram enligt rutnätsplanen med utgångspunkt i ett central placerat torg framför stationsbyggnaden. Alléerna planterades med lindar, som förutom att bidra med grönska också var tänkta som brand- och gnistbarriärer från loken eller eventuella brandutbrott. Kring järnvägsparken uppfördes under perioden 1860-1920 flera stadsmässiga institutionsbyggnader; vilket inkluderade posthus, bank, stadshotell och telegrafstation. Följande årtionden tillkom även kyrka, skolor och tingshus samt ett par mycket påkostade privatbostäder. Till några av projekten anlätades arkitekter utifrån som Werner Nortun, Gustav Dahl, Ivar Tengbom, Ragnar Östberg och Birger Lindberg.

Rutnätsplanen tillämpades även på den södra sidan om järnvägsspåren där bebyggelsen spred sig snabbare och stadens första större industriverksamheter växte fram. Likt den norra sidan utgick kvartersindelningen från en central plats vid spåren, vilken kom att fungera som stortorg och uppläts för handel och sammankomster. Det nyetablerade samhället delades i två vilket innebar att invånarna tvingades korsa spårområdet till fots mellan norr och söder. Tyngre transporter gick på en trä-körbro över spårområdet, öster om stationsområdet, men ersattes 1916 av en robustare konstruktion i betong. Efter en personolycka tillkom år 1900 även en lättare trappbro för gångtrafik över bangården som revs 1984 och ersattes av en ny bro. Denna sista bro revs slutligen 1996 då man istället byggde en gångtunnel under spåret.

Folklivet på Stortorget 1902. Järnvägssamhället utvecklades och växte snabbt under denna tid. Foto: Katrineholms kommunarkiv

Skolväsendet i Sverige

Året 1842 infördes den så kallade folkskolestadgan, vilket var startskottet för det moderna skolväsendet i landet. Folkskolestadgans syfte var att försöka utjämna kvaliteten mellan de olika undervisningssystemen.

Skolan var fram till 1900-talets början intimt sammankopplad till kyrkan och verksamheten sköttes administrativt av bland annat klockaren i församlingarna och präster var lärare. Undervisning av befolkningen startade långt tidigare med kyrkans hemundervisning, vilket har sina rötter i ett system i 1600-talets lutherska ortodoxi och kontrollerades av prästen i så kallat husförhör då det var viktigt att kunna läsa Bibeln och kunna Katekesen. Konfirmationsläsningen var en slags ”examen” och kontroll på läskunnigheten. Läskunnighet var central i lutherdomen för att ”med egna ögon” kunna se och tyda Guds ord. Utan godkänt konfirmationsförhör fick man svårigheter att gifta sig och bilda familj som vuxen längre fram. Förutom hemundervisning fanns även andra undervisningsformer för folkskolestadgan, däribland i mer reguljära skolbyggnader ute på landsbygden och i staden, däribland så kallade bruksskolor, fattigskolor, sockenskolor eller skolor på ett gods.

Andra typer av skolor förekom också på privat, filantropiska initiativ, till exempel för barnen tillhörande ett större gods. Barnen kunde då få undervisning i också historia, matematik och latin. Självägande bondbyar kunde också gå samman och hålla sig med en byskola genom att anställa en skolmäster eller skolmøster. Särskilda byggnader för ändamålet var än så länge ovanligt. Läsning av religiösa texter var i regel huvudinriktningen, men skrivning och matematik förekom också.

I och med folkskolestadgan 1842 var tanken att alla barn skulle skaffa sig vissa kunskaper och färdigheter. Denna stadga innebar även en skyldighet för församlingarna att inrätta skolor. Stat och kommun skulle senare komma att bidra till nödvändiga förutsättningar: utbildade lärare och skolor över hela landet. Det var inte långt efter skolstadgans tillkomst som skolbyggnaden och skolgården fick en särskild prägel.

Sverige vid tiden som var starkt kopplat till bondesamhället, som i stora delar av befolkningen under 1800-talet var fattigt. Detta ledde till att det nya systemet var svårt att få igång, dels då barnen behövdes som arbetskraft på gården och det var håller inte lätt att få fram examinerade lärare på grund av bland annat långa avstånd ute i bygden. Ofta bestod skolans elever av en enda klass med barn i olika åldrar och en lärare. Ca 15 år efter infinnandet kunde konstateras vid 1856-58 års riksdag att folkskolestadgan var på väg mot ett misslyckande. Det stod klart att staten behöver gå in och ta ett hårdare grepp kring skolfrågan. För att överbygga motsättningarna mellan det äldre hemundervisningssystemet och folkskolesystemet föreslog Torsten Rudenschöld nya sorts skolor i form av småskola (roteskola). Så småningom resulterade förändringarna i att det inte längre ställdes krav på examinerad lärare och inga särskilda skolhus och under 1850-talet infördes småskolor och de så kallade folkskolorna (en slags glesbygdsskola). Detta var statens svar på ett akut problem i ett fattigt lands skolväsende.

Skolbyggnaderna

Till en början var skolbyggnader ofta anspråkslösa vilket kom att förändras vid 1800-talets slut. Nu blev byggnaderna ofta påtagliga inslag i landskapsbilden. Det var under det sena 1800-talet som skolan utvecklades som byggnadstyp med egna specifika drag men med släktskap med andra institutioner. Undervisningsanstalten krävde tydlig och överskådlig planlösning och funktionella rumssamband. Generösa trapphus, korridorer och passager, sal jämte sal utgör några karaktäristiska drag liksom stora fönster. Hygien och hälsa var en annan aspekt som inkluderades i skolverksamheten vilket reflekteras i exempelvis inkluderingen av gymnastiksal och särskilda duschrum/skolbad.

Skolbyggnaden var en nymodighet och skulle framhävas som institution och som ansågs utgöra en barometer på ett lands intellektuella nivå, dess flit, skaparkraft och välstånd vilket förväntades uttryckas i byggnadens arkitektur.

Alltefter att tiden fortlöpte växte ett behov fram av anvisningar för uppförande av skolhus för att höja den arkitektoniska nivån och skapa en standard främst gällande landsbygden. Byggnaderna skulle vara funktionella men även prydliga. 1865 kom en officiell vägledning ut, den första versionen av normalritningar till folkskolebyggnader. Föreskrifterna var tydliga både i fråga om exteriör som interiör. Fönsterrika fasader och sanitära frågor och hygien var viktiga aspekter. Vid valet av plats rekommenderades att ”söka den vackrast möjliga”, då gärna med fri utsikt över landskapet, vilket även gjorde skolan mer synlig. År 1878 i samband med tillkomsten av en normalplan

Hydrofascad.

kom en ny upplaga av även normalritningarna. Nu gällde en fastare organisation med särskilt angivna föreskrifter: en småskola på två år och en folkskola på fyra år. Bland de nya typhusen förekom därmed även småskolor. Till nyheterna hörde bland annat ett skolhus med mer än ett klassrum och i vissa fall även en slöjdsal. Det arkitektoniska uttrycket förblev dock i huvudsak oförändrat vars uttryck inte enbart styrdes av funktion utan även av estetiken. Genom god och vacker arkitektur skulle undervisningens "höga syfte" komma till uttryck, inte med hjälp av påklustrad dekor utan främst genom användning av äkta material. Man lyckades således att framhäva skolan som en lätt igenkännbar byggnadstyp vilket stärkte dess roll som pedagogiskt och kulturellt centrum. Samhällen fick efter 1800-talets skiften ett nytt riktmärke i landskapsbilden.

Nya folkskolestadgan som utfärdades 1882 gav folkskoleundervisningen en ny struktur som kom att vara långt in på 1900-talet:

- Folkskola, årskurs 3-6
- Mindre folkskola, årskurs 1-6
- Småskola, årskurs 1-2

Från det tidiga 1900-talet skedde förbättringar i folkskolans undervisning. Det syns bland annat i att klassernas storlek minskade och i bättre utbildade lärare. På 1920-talet kom 1800-talets byggnadsideal att kännas föråldrade. Nu blickades det tillbaka på allmogehemmen och skolbyggnaderna, främst på landsbygden, skulle uttrycka den traditionella svenska landsbygdsarkitekturen. Idealet blev den harmoniska formen med

goda proportioner där ornament och dyrbara detaljer skulle undvikas. Funktionalismens genombrott inom arkitekturen på 1930-talet med en utveckling mot ny saklighet och renodlade praktiska funktioner ledde till en förändrad syn på skolbyggnadens planering och form. Skolbyggnadens form och uttryck kom att spegla ny teknik och rationell uppbyggnad. Under 1940-talet växte en allt större standardisering fram i samhället. På samma sätt som detta kom att prägla vardagslivet i hemmen skapade det en likriktning i skolbyggnadernas utformning. Dessa rymmer detaljerade mått för bland annat klassrummens storlek och trappors bredd samt anger noggrant vilka inventarier som ska finnas i olika salar. Bland anvisningarna fanns även ett inredningsförslag. Att kraven följdes var en förutsättning för att statligt anslag skulle beviljas för den nya skolbyggnaden, som kunde vara av olika typ beroende på skolans storlek. De sedan länge dominerande nationella värdena som individen skulle underordna sig kunde inte längre utgöra en grund för undervisningen. Detta innebar en ny roll på undervisningens innehåll där nya perspektiv belystes: Det gällde dels fostran för att upprätthålla demokratin i samhället och dels en matematisk och vetenskaplig kunskapsuppbyggnad. Tio år senare 1955, efter anslaget från 1944, kom nya mer utförligare anvisningar. På 50-talet togs ett kliv tillbaka till 1920-talets nyklassicism i skolans estetiska utformning både i form och materialval. Skolbebyggelsen kunde numera även underordna sig kringliggande bebyggelse och behövde inte längre sticka ut i samhället.

I och med att skolbyggnadernas utformning och arkitektur var sammankopplad med rådande värderingar och politiska strömningar, utgör skolhuset med tillhörande skolgård en samhällsspegel som speglar samhällets utveckling där synen på samhällsmedborgarens fostran och bildning kommer till uttryck.

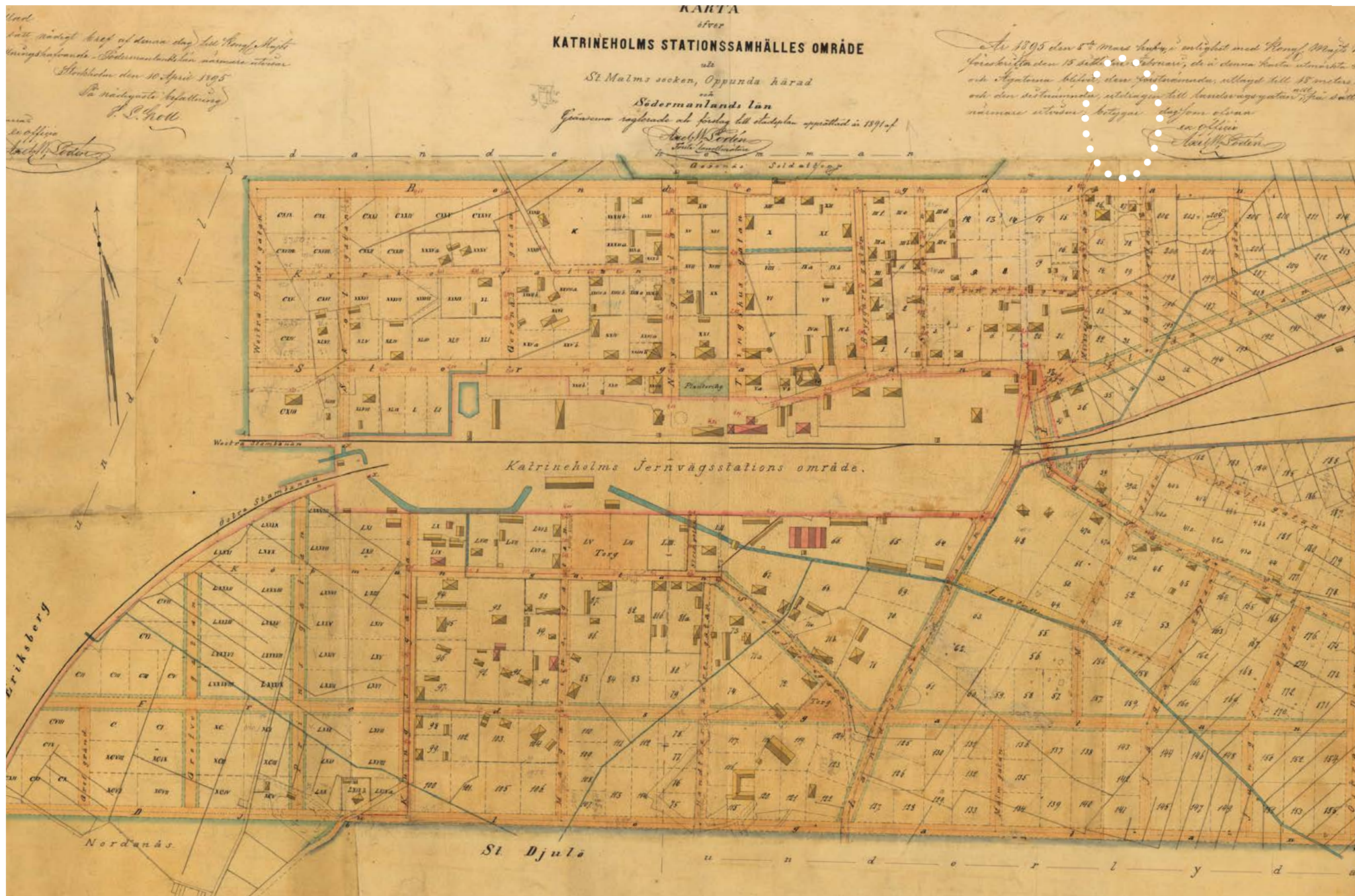
Skolträdgården

Skolgården har genom tiderna styrts av olika ideal för hur den skulle utformas och vad den skulle erbjuda barnen. Ansträngningarna fanns redan på 1800-talet att sprida kunskap, bildning och estetiska ideal via skolträdgården vilken även hade starka kopplingar till 1800-talets bildningsinstitutioner. Man ansåg att hur vacker en byggnad än var så kom den ändå inte till sin rätt utan en trädgård. Varmt och levande, lummigt och mjukt var några riktmärken.

Skolbarnsträdgården spelade en särskild roll även om alla elever inte deltog i undervisningen som var kopplad till praktisk kunskap kring trädgårdens vegetation så var den "ögonfågeln" allas och ansågs skapa en känsla av trevnad och behag och för befolkningen i stort utgöra "ett föredöme av prydlighet, ordning och smak". 1890 gavs även normalritningar för folkskoleträdgårdar ut med kortare anvisningar gällande trädgårdsskötsel men även som undervisningsämne. Ett ökat intresse följde för växtkunskap och trädgårdar vilket kan sättas i en större samhällelig kontext och ses som ett led i moderniteten i takt med urbanisering och industrialisering. Under tider av ekonomisk nedgång och krig i Europa var det inte ovanligt att delar av skolgårdar odlades upp som trädgårdsland. Detta tjänade dubbla syften då skötseln av dessa kunde ingå som undervisning och barn från behövande familjer kunde få med sig extra livsmedel hem. Från trädgårdsidealets lummighet och möjligheter till undervisning har under senare tid skolgårdsidealet mer kommit att präglas av utövande av idrott och sport, samt driftekonomi vilket ofta resulterar i skolgårdar utan grönska.

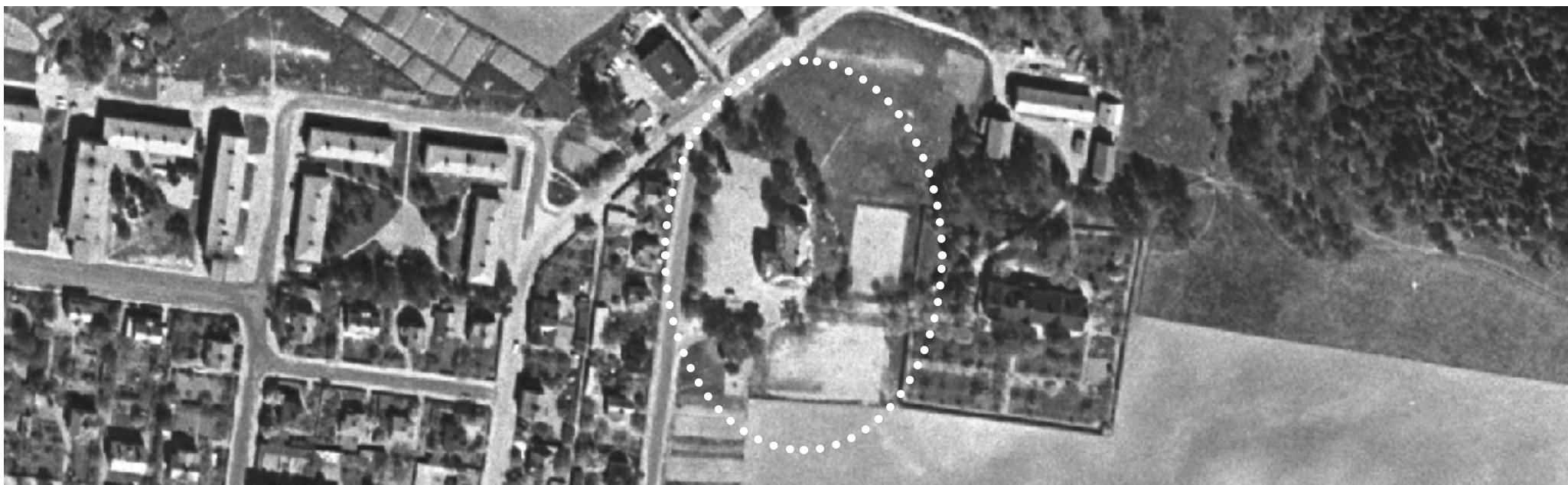
Öjaby skola i Småland 1936. Här har delar av skolgården tagits i anspråk för odlingsprojekt. Olle Lilljeqvist, AB Flygtrafik.
Källa: Smålands museum/Kulturparken Småland.

Utsnitt från förslag till stadsplan för Katrineholm upprättad 1891. Vit prickad linje markerar aktuellt utredningsområde. Källa: Lantmäteriets historiska kartor

Stadsplan över Katrineholm från 1920. Östra skolan är med i stadsplanen. Källa: Lantmäteriets historiska kartor

Flygfoto 1960. Östra skolan, Lövåsens torp samt Lövåsens vårdinrättning med park tillsammans i stadens utkant.

Östra skolan

Östra skolan folkskola uppfördes år 1907 efter beslut på kyrkostämman i Stora Malm. Den 22 augusti höll hovpredikant Fritz Beskow invigningen. I Katrineholms tidning skrev man *"Den anslående invigningsfesten var slut, men minnet av densamma skall fortleva. Och i den nu invigda byggnaden skola de unga bibringas kunskaper för att sedan gå ut i världen och fylla sin plats såsom dådkraftiga unga män och kvinnor"*

Katrineholm hade en expansiv befolkningsutveckling. Sedan tidigare fanns Västra skolan, men prognosen visade strax efter sekelskiftet att dess lokaler snart skulle vara otillräckliga för barnaskolorna. Beslut fattades alltså om Östra skolan. De flesta barn bodde söder om järnvägsspåren, men detta togs inte hänsyn till i stadsplaneringen. Sannolikt var en ny folkskola en institutionsbyggnad av sådan magnitud att det ansågs att den behövde ligga norr om spåren i stationssamhällets mer representativa del. Skolbarnen fick därför ta sig över det farliga spårområdet. Där fanns både gång- och körbro, men många barn ska istället ha tagit den direktaste vägen och korsat spåren helt oskyddade. I Östra skolan gick både flickor och pojkar i blandade klasser.

Skolan uppfördes om tre våningar i jugendstil och har inte byggts till eller om i någon större omfattning. Skolan uppvisar samma byggnadskropp som invigningssåret i de vinklar som finns tillgängliga på historiska fotografier. Skolans fönster var från början i trä och relativt småspröjsade vilket var typiskt för tidens

nationalromantiska arkitektur. Fönstren hade vädringsrutor vilket vittnar om tidens vurm för hälsa och frisk luft i barnuppfostran. Fönstren markerades även särskilt i fasadutformningen, liksom våningsindelningen.

Under 1950-talet genomfördes ombyggnadsarbeten i Östra skolan. I huvudsak handlade detta om en mindre tillbyggnad av toaletter vid byggnadens norra gavel. Ombyggnadsarbetena omfattade dock även en del mindre förändringar av planlösningen inomhus.

Kända förändringar

- På södra fasaden fanns två dekorativa medaljonger i relief som omgav texten *"Folkskola"* som inte finns kvar.
- År 1950 genomfördes en tillbyggnad, förändring av fasad samt mindre interiöra arbeten. Detta ledde till att en mindre tillbyggnad i norr som innehöll elevtoaletter uppfördes. Fasadens dekorativa inslag förenklades då man rensade bort saker som de tornliknande markeringarna av byggnadens bågformade gavelmotiv och andra dekorativa putsdetaljer. Fönstrens indelning förändrats till flaggpostfönster, dock med bevarad stickbåge i de flesta fall.
- Under 1900-talet har byggnaden fått sin monokromt röda fasadkulör. Den var från början ljus putsad, sannolikt med takgesims och fönsterinfattningar markerade i avvikande ljus kulör.
- Under 1900-talets senare hälft har även ytterligare mindre arbeten utförts som påverkat byggnadens utseende, alla dekorativa element har rensats bort.

- Den södra fasaden är särskilt hårt åtgången då ursprungliga fönsternischer är delvis igensatta med träpanel. Detsamma har gjorts vid entrédörren nedanför.
- Byggnadens tak består idag av en kombination av falsad svart plåt med betongpannor, detta var ursprungligen tegelpannor.
- Skorstenarna har plåtats in till lådor.
- På södra fasaden har en brandutrymningsstege tillkommit.

Lövåsen

Lövåsen var tidigare ett torp om ca 8 hektar som köptes in av kommunen för att bebyggas med fattighus på 1890-talet. Torpbyggnaden med ekonomibyggnader stod kvar i norr och en ny byggnad uppfördes söder om dessa. Byggnaden stod klar 1902 och användes även som så kallat kronikerhem. Kroniskt sjuka behandlades på denna typer av anstalter istället för på sjukhus. Till anläggningen tillskapades en rekreativ park och intagna förväntades även hjälpa till i jordbruket, helt enligt tidens anda. Det moderna äldreboendet Lövåsgårdens byggnad uppfördes på platsen för torpet omkring skiftet 1960-70 talet. Senare revs byggnaden från 1902, det var alltså denna som stod på platsen när Östra skolan uppfördes och dess park skolanläggningen kopplades an till. Idag finns en allé kvar av den historiska parkanläggningen.

Östra skolan med skolbarn vid invigningsåret 1907. Den ofärdiga skolgården syns runt omkring. Till höger i bild syns även gaveln på Lövåsens fattigvårdsinrättning. Källa: Katrineholms kommunarkiv.

Östra skolan 1907. Bilden visar dess ursprungliga utseende med i jugendarkitektur och ljusst putsade fasader, samt lummiga omgivning. Källa: Katrineholms kommunarkiv

Lövåsens fattigvårdsinrättning, årtal okänt sannolikt nära nybyggnadsåret sett till trädgårdsplanterings ålder och frånvaron av Östra skolan intill. Källa: Katrineholms kommunarkiv

Kolorerad bild av Lövåsens fattigvårdsinrättning, årtal okänt. Här syns den lummiga parken och i bakgrunden det ursprungliga torpstället. Källa: Katrineholms kommunarkiv

KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Den bärande berättelsen om Östra skolan är tätt sammanbunden med Katrineholms utveckling till riktig stad under tidigt 1900-tal. Skolbyggnaden utformades som ett regelrätt folkskolepalats och uppfördes intill stadens finare villakvarter, trots att det inte var där de flesta skolbarnen fanns. Trots vissa förenklingar och mindre känsliga tillägg i byggnadens fasad är dess tydliga karaktär som skolbyggnad från 1900-talets början med ett nationalromantiskt uttryck välbevarad, både i sin volym men även sammanhang med lummig skolgård och andra välfärdsinstitutioner omkring.

Den kulturhistoriska utredningen och värderingen genomförs enligt Riksantikvarieämbetets Plattform för värdering och urval, Värderingen görs i tre steg.

- 1. I det första steget avgränsas en berättelse, denna utgörs av en tids- eller process-kontext eller en blandning av dessa båda.*
- 2. I det andra steget identifieras vilka uttryck som är bärande och möjliggör att berättelsen är utläsbar. I detta steg ingår även en bedömning i vilken grad miljön återspeglar berättelsen och hur relevant berättelsen är.*
- 3. I det tredje steget bedöms det kulturhistoriska värdet utifrån lagstiftningens begrepp.*

Ålderdomshemmet Lövåsgården har i sin ursprungliga byggnadskropp en tydlig karaktär av 1960-talets arkitektur. Byggnaden berättar om välfärdssamhällets utbyggande under 1900-talets mitt och sin tids arkitektur- och stadsplaneringsideal och är därför en komponent i helhetsmiljön att förhålla sig till.

Östra skolan samt flera villor i kvarteret Cypressen och Pilen utgör uttryck för riksintresset och representerar där med stadens tidigare historia. Anslutande bostadsområde representerar det senare 1900-talets bostads- och stadsplaneringsideal. Inom utredningsområdet möts dessa mycket olika stilar på ett intressant sätt ur stadsbyggnadssynpunkt.

Sammantaget uppvisar utredningsområdet höga kulturhistoriska värden främst kopplat till Östra skolan och utformningen av dess skolgård och dess roll i mönsterstationssamhället Katrineholm, som motsvarar ett särskilt värdefullt område i enlighet med PBL 8 kap 13 §.

VÄRDEKARTA

TECKENFÖRKLARING

- Särskilt värdefull bebyggelse
- Värdefulla grönmiljöer
- Värdefulla träd
- Bebyggelse av visst kulturhistoriskt värde
- - - Riksintressets gräns
- Planområdet
- - - ➔ Värdebärande vyer

Värdebärande karaktärsdrag

Stadsrummet:

- Skolbyggnad från år 1907 med välbevarad volym och huvudsakligt fasadkomposition.
- Skolbyggnadens placering på höjd i det lokala stadsrummet.
- Skolgård med vegetation, sportplaner, stora uppvuxna träd och buskar.
- Allé från det nu rivna fattigvårdsinrättningen Lövåsens park.
- Velfärdsinstitutioner samlade på gemensam tomt med anslutande bostadskvarter intill.
- Nationalromantiska villor i kvarteret Cypressen och Pilen som en del av rutnätsplanen i direkt anslutning till planområdet.
- Omkringliggande bebyggelse präglas av luftighet och låga byggnadshöjder och utsparad naturmark.

Östra skolan har en dominerande plats i sin närmiljö och ett i huvudsak välbevarat formspråk.

bildtext

Resterna efter den allé som tidigare band ihop skolgården med Lövåsens fattigvårdsinrättning.

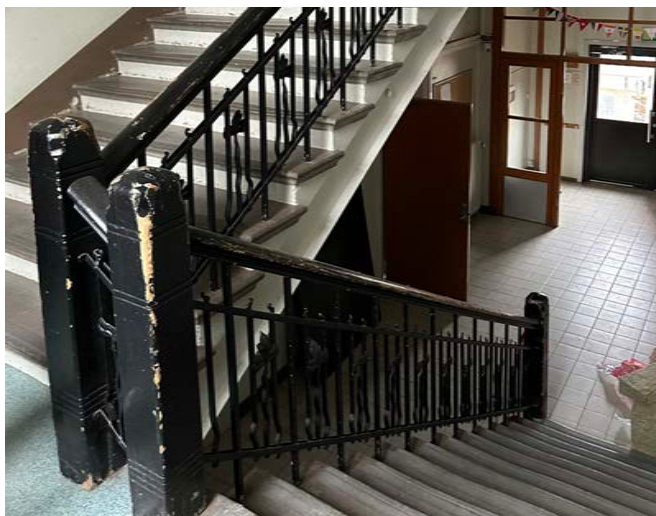
Villabebyggelse i kvarteret Cypressen.

Skolbyggnaden:

- Putsade fasader med bibehållen fönstersättning. En del fönster formade med stickbåge. Gavelmotiv i typisk jugendformspråk. Grund av huggen granit krönt av dekorativt huggen sandsten, ej överputsad. Profilerad takgesims.
- Interiört trapphus med trappa i sten, räcke och handledare i trä och smidesjärn i typisk jugendstil.
- Skolbyggnadens huvudsakliga planlösning är välbevarad och berättar om dess ursprung som skola.
- Stora högt sittande fönster som ger generösa ljusinsläpp är typiska i tidens undervisningslokaler, hög takhöjd.

Trots sentida förvanskade åtgärder har Östra skolan en i stort bevarad fasad som är tydlig i sitt jugendformspråk.

Trapphusen är välbevarade i fråga om material, form och utseende.

Fönsterbänk i kalksten.

Flertalet äldre fönster finns bevarade i byggnaden med spanjoletter och andra äldre värdebärande beslag. Utöver detta finns även äldre fast inredning bevarad som dörr- och fönsterfoder, dörrar, skåp osv.

RIKSINTRESSET KATRINEHOLM D28

Miljöns koppling till riksintresset

Katrineholm har sådana kvalitéer och egenskaper att staden av Riksantikvarieämbetet beslutats ha ett kulturhistoriskt värde på riksintressant nivå. Katrineholms innerstad särskiljer sig genom att särskilt väl visa på ett järnvägssamhälle uppbyggt utefter en rutnätsplan från 1800-talets mitt.

Riksintresset omfattar bland annat den sammanhållna bebyggelsen runt järnvägsstationen men även det bevarade bebyggelsemönstret från järnvägssamhällets etablerande och utbyggnad omkring sekelskiftet. I detta ingår en rad viktiga institutionsbyggnader i strävan att utveckla samhället till en stad med representativ och ståndsmässig bebyggelse.

Det aktuella utredningsområdet ligger delvis inom området av riksintresse och utgör även uttryck för detta. Östra skolan utgör ett av stadens exempel på stadsmässigt institutionsbyggande i form av skola från tidigt 1900-tal som berättar om stationssamhällets utveckling till stad. Detta gör området extra känsligt för exploatering. Intill utredningsområdet är flera andra bärande uttryck för riksintresset i form av villor inom kvarteren Cypressen och Pilen, samt kvartersindelningen med rutnätsplan och raka siktlinjer genom staden som detta medger.

Riksintresset Katrineholm D28 markerat med rött. Ortofoto över Katrineholm. Källa: Lantmäteriet

Riksintresse för kulturmiljövården Katrineholm D 28

Motivering

Stadsmiljö som tydligt speglar järnvägsbyggandet som samhällsbildande faktor, där utvecklingsstadierna från 1860-talets anläggande av järnvägen mellan Stockholm och Göteborg till tiden före andra världskriget är läsbara. (Stadsmiljö; järnvägsstad, industristad)

Uttryck för riksintresset

Bibehållna stadsplaner från järnvägssamhällets utbyggnadsfaser med sammanhållen bebyggelse vid järnvägsstationen och järnvägsparken, runt Stora torget och norr om järnvägsstationen, vid Gröna Kulle och Västra skolan. Stadsmässig bostads-, institutions- och handelsbebyggelse som skolor, affärshus, bank- och posthus, tingshus, hotell, vattentorn, kyrka samt villor och flerbostadshus. Spridd historisk industribebyggelse. Planteringar, trädgårdar och parker t.ex. järnvägsparken, Kullbergskas husets trädgård och trädalléerna längs stadsgatorna.

Riksintressets uttryck inom utredningsområdet

- Långa siktlinjer genom rutnätsstaden.
- Gatunät och kvartersindelning som går tillbaka på idealplanen för järnvägssamhällen, samt stadsplanerna från 1895 och 1929.
- Folkskolepalats från tidigt 1900-tal som representerar stadsmässig institutionsbyggande.
- Representativ villabebyggelse från 1900-talets första år förlagd i rutnätsstadens regelbundna kvarter.
- Tydligt läsbara årsringar i stadens bebyggelseutveckling från tidigt järnvägssamhälle till modern stad.
- Alléer, trädplanteringar och parkanläggningar inom staden.

KÄNSLIGHET OCH POTENTIAL

Känslighet inom planområdet

Utredningsområdet präglas, förutom Östra skolan, påtagligt av en låg bebyggelseskala om främst 1-2 våningar småskaliga bostadshus, samt ålderdomshemmets låga men stora byggnadskropp. Stadsbilden bedöms därför känslig för en större skalförskjutning eller ändring i bebyggelsemönster. Detta för att bibehålla skolbyggnadens lokala dominans, men även möta angränsande villabebyggelse på ett fördelaktigt sätt. Byggnadsmönstret inom riksintresset är sammanhållet och homogent gällande höjder och volymer.

Känslighet kopplad till Östra skolan

Skolbyggnaden bedöms känslig för förändringar som ytterligare förenklar dess uttryck. Borttagande eller övertäckande av arkitektoniska detaljer så som takgesims eller grundsten i kalksten är därför inte lämpligt. Byggnaden är även känslig för ändring av fönstersättningen samt ändring eller övertäckning av dess stickbågar. Byggnaden är känslig för ändring av fasadmaterial samt ytterligare okänslig färgsättning. Vidare är byggnaden även känslig för utbyggnader och tillkommande element så som balkonger eller ventilationshuvor.

Interiört är den huvudsakliga planlösningen med bärande väggar känslig för ändring. Den centrala trapphallen samt sekundärt trapphus är särskilt känsliga för förändring för att läsbarheten som historisk skola ska kunna finnas kvar.

Skolgården behöver läsas in som en del av skolmiljön precis som vid tiden för uppförandet. Skolmiljön som helhet

är därför känslig för borttagande av äldre träd och buskar samt grönytor. Befintlig topografi är också känslig för ändring. Det är också viktigt att skolbyggnaden fortsatt får bibehålla sin dominans i närområdet som den högsta och viktigaste byggnaden, detta berättar om dåtidens respekt för lärande och skolans framskjutna roll i samhällsbygget.

Potential inom planområdet

Rivningstomten i utredningsområdets norra del har god potential att fyllas med ny bebyggelse förutsatt att denna anpassas väl till sin omgivning främst gällande skala och exploateringsgrad.

Området kring skolan bedöms ha viss potential för nya tillägg förutsatt att de anpassas till sin omgivning i skala och formspråk. Kulturhistoriskt mindre värdefulla byggnader kan även rivas utan att övriga värden förvanskas.

Potential kopplad till Östra skolan

Östra skolan bedöms ha god potential att konverteras för ny användning förutsatt att detta sker med särskild hänsyn till dess ursprungliga karaktär och kulturhistoriska värde. Dess exteriör behöver fortsatt kunna avläsas som skola även om delar av interiören förändras. Sekundära väggar kan tillföras i interiören förutsatt att grundstommen av ursprunglig planlösning bevaras. Byggnadens centrala trapphall har god potential att restaureras och bidra med stort värde till byggnadens interiör. Sannolikt finns äldre väggmålningar under befintliga färgskikt som kan tas fram eller efterliknas och stärka denna karaktär ytterligare.

Skolbyggnadernas befintliga entrépartier är senare tillägg och har god potential att tas bort för att istället återskapa mer ursprungliga entréer med stentrappor och portar i trä med överljus. Skolbyggnadens södra fasad har särskilt stor potential för åtgärder som skulle stärka byggnadens kulturhistoriska karaktär genom ett borttagande av icke anpassade fönster och panelpartier, samt brandstege med balkong. Hela byggnadens fasad skulle kunna ges ett mer ursprungligt utseende, med en ljus puts, markerade fasaddetaljer och de dekorativa tornelement återskapade.

KÄNSLIGHETSKARTA

- Område med hög känslighet för ny bebyggelse
- Område med en viss potential för ny lägre bebyggelse
- Område med potential för ny bebyggelse
- Planområdet

riven byggnad

Känslighetsanalys

Kulturmiljöns känslighet utgår från miljöns kulturhistoriska värde, kontext, kulturhistoriskt sammanhang, typ av värde samt typ av förväntad påverkan. Det kulturhistoriska värdet är en aspekt av flera, ett högt värde behöver därför inte automatiskt betyda att miljön är känslig för all påverkan. Olika typer av miljöer har olika känslighet för påverkan. Detta beror på det kulturhistoriska innehållet och dess karaktär. Bedömningen av känslighet måste också göras utifrån andra kulturmiljöer som har sammanhang med miljön.

Övergripande kan känslighet beskrivas utifrån vilket sammanhang och berättelse som ligger till grund för värdet. Grovt kan kulturmiljöer delas in i tre kategorier med tre typer av känslighet:

- Värdena är knutna till uttryck för en avgränsad historisk period kan vara känsliga för dominerande nutida tillägg.
- Landskapet är präglad av och värdena är knutna till utvecklingen av en viss verksamhet eller aktivitet över tid, kan vara känsliga för tillägg som saknar samband med verksamheten eller aktiviteten.
- Miljön återspeglar olika tiders kontinuerliga nyttjande av en viss plats, kan vara känsliga för tillägg som förändrar eller bryter mot platsens specifika förutsättningar och egenskaper.

RÅD OCH REKOMMENDATIONER

Att undvika skada på riksintresset

- Östra skolan behöver bevaras och underhållas.
- Bevara stadsdelens bebyggelseskala och exploateringsgrad för att bibehålla läsbarheten av den historiska stadsplanen och den kulturhistoriska miljö som skolan med skolgård utgör.
- Skolbyggnaden bör inte utsättas för konkurrens i form av högre byggnadsverk i dess direkta närhet för att dess roll i järnvägssamhället som blev stad ska vara fortsatt tydligt avläsbar.
- Undvik barriärverkan mellan skolbyggnaden och rutnätsplanens bebyggelse särskilt i området söder och väster om skolbyggnaden för att dess koppling till rutnätsplanen ska vara tydligt avläsbar.
- Vid förändringar inom bebyggelsemiljön behöver befintlig kvarters- och gatustruktur inom riksintresset bevaras då det utgör ett uttryck för riksintresset.
- Stor hänsyn behöver tas till riksintressets uttryck och den kulturhistoriska miljö som skolbyggnaden utgör vid eventuell nybyggnation i dess närhet gällande visuell påverkan, volymer, byggnadshöjder och helhetsverkan i material och utförande.

Att uppfylla plan- och bygglagens krav

- Östra skolan bör skyddas från rivning och förvanskande åtgärder i detaljplan.
- Byggnaden bör bevaras till sin ursprungliga volym höjd och form. Ytterligare förenklingar i fasaden och borttagande av arkitektoniska detaljer får inte före-

komma. Vid ändring ska dess ursprungliga utförande vara vägledande.

- Undvik att ge skolbyggnaden en annan prägel än historiska skola. Attribut som starkt talar om till exempel bostad bör undvikas, så som balkonger och enskilda uteplatser.
- Skolbygganden ska fortsatt vara putsad.
- Ursprunglig fönstersättning får ej ändras. Befintliga fönster anpassade efter ursprunglig fönsterform kan med fördel bevaras, men nya bågar efter ursprunglig konstruktion och indelning i trä kan även installeras utan att kulturhistoriska värden skadas.
- Bevara byggnadens huvudsakliga ursprungliga planlösning. Bevara det centrala trapphuset med stentrappa och trappprälle i trä och smidesjärn.
- Allé och andra uppvuxna träd på skolgården behöver bevaras och skyddas i eventuell detaljplan.
- Bevara områdets topografi och prägel av grönska. Hårdgär ej ytterligare markyta intill skolbyggnaden. Bevara den skogsbeklädda lilla höjden söder om rivningstomten.
- Skolbyggnadens dominans i närområdet behöver bevaras. Utsätt inte byggnaden för konkurrens i form av högre eller lika höga byggnader i dess direkta närområde.
- Eventuell ny bebyggelse behöver anpassas till sin befintliga omgivning sett till proportioner, material helhetsverkan och placering.

Att stärka kulturmiljön

- Östra skolan kan med fördel återställas till ursprunglig färgsättning i ljus puts. Dess dekorativa fasadelement kan med fördel återskapas.
- Ta bort den misspydande ventualtionshuven vid skolans huvudentré. En bättre plats för denna typ av tekniska installationer behöver hittas, till exempel i utbyggnaden för elevtoaletter från 1950-talet.
- Riv den illa anpassade betongtrappan med ramp vid byggnadens huvudentré. En enkel trappa i granit enligt tidens formspråk kan instället uppföras.
- Återställ byggnadens portar som varit i trä med glasade partier.
- Återställ de fönster som delvis satts igen med träpanel.
- Skolgården har från början varit grusyta i kombination med gräsmatta träd och buskar. Ta därför gärna bort asfalten.

FÖRSLAG PLANBESTÄMMELSER

r - Byggnaden får inte rivras

q1 - Byggnaden ska bevaras till sin ursprungliga form och karaktär. Byggnadens fasad ska vara putsad. Kalksten får ej övertäckas eller tas bort. Dekorativa element i fasaden så som takgesims får ej tas bort. Fönstersättning får ej ändras. Stickbågeform får ej tas bort eller förenklas ytterligare.

q2 - Byggnadens interiöra trapphus ska bevaras. Handle-dare i trä och smidesjärn ska bevaras men kan komplette-ras med ytterligare överliggare i smidesjärn. Byggnadens huvudsakliga planlösning och konstruktion med bärande väggar och bjälklag ska bevaras. Håltagning för eventuella nya dörröppningar får göras. Sekundära innerväggar får rivras, nya innerväggar får tillkomma.

k - Fönster ska vara i trä motsvarande befintliga alternativt ursprungliga.

k- Nya dörrar ska vara i trä med glasparti.

k - Balkonger får ej uppföras. Ventilationshuvor och andra visuellt skrymmande tekniska installationer får ej tillkom-ma på byggnaden huvudfasader eller tak.

Alternativ bestämmelse: Som mest får två balkonger upp-föras. Balkongfront ska vara i smidesjärn med utformning anpassad till byggnadens jugendarkitektur och formspråk. Ventilationshuvor och andra visuellt skrymmande tekniska installationer får ej tillkomma på byggnaden huvudfasader eller tak.

Antikvarisk sakkunnig ska vara delaktig vid projekte-ring och bygglovshantering för att säkerställa att krav på hänsyn samt förbud mot förvanskning av kulturhistoriska värden efterlevs.

Kompletterande kommentarer:

WSPs bedömning är att bestämmelsen q2 inte ska hindra höjning av golv. Lösningen att dra infrastruk-tur under golvet och höja det istället för att sänka taken bedöms varsam och välanpassad till fönstersätt-ning och byggnadens övriga förutsättningar.

Vi rekommenderar i första hand k-bestämmelse om att inga balkonger uppförs. Om balkonger utfor-mas och placeras med stor omsorg och anpassning kan dock 1-2 balkonger uppföras utan att åtgärden förvanskar byggnadens kulturhistoriska värde. Detta behöver ske i samråd med sakkunnig antikvarie i projekteringsskede inför bygglov. Anledningen till behovet av att hålla nere antalet balkonger är för att läsbarheten av byggnadens ursprungliga funktion som skola ska bevaras.

3

Lagstiftning och befintliga ställningstaganden

BEFINTLIGA STÄLLNINGSTAGANDEN

Riksintresse för kulturmiljövården

Skolan ligger innanför gränsen för riksintresset Katrineholm [D 28].

Motivering:

Stadsmiljö som tydligt speglar järnvägsbyggandet som samhällsbildande faktor och där utvecklingsstadierna från ren landsbygd till modern stad är läsbara.

Uttryck för riksintresset:

Stadsplan och bebyggelse vid järnvägsstationen, järnvägs-parken och Stora Torget.

Riksintresset Katrineholm D28 markerat med rött, Östra skolan markerad med vitt. Ortofoto över Katrineholm. Källa: Lantmäteriet

Översiktplan 2050

I Katrineholms ÖP har man definierat ställningstagandets gällande kulturmiljö men även gällande riksintressen.

Om kulturmiljö generellt uttrycker kommunen följande mål:

- Kulturmiljövärden ska skyddas och bevaras för framtida generationer samt göras kända och lättillgängliga för boende och besökande i kommunen.
- Vi ska vid ny- och ombyggnationer inom eller i anslutning till riksintresse för kulturmiljövärden och i närheten till byggnadsminnen ta hänsyn till de befintliga värdena.
- Vid planläggning och bygglov ska hänsyn tas till platsen och enstaka byggnaders kulturmiljövärden.
- Hänsyn ska tas till befintliga byggnadstraditioner genom val av placering, materialval, gestaltning och skala.
- När utpekade värdefulla miljöer och byggnader berörs av detaljplaneändringar ska prövning ske om skydds- och varsamhetsbestämmelser ska införas.
- Vi ska verka för att bevara kulturvärden genom att ge byggnader och miljöer som tappat sin ursprungliga funktion en ny användning.
- Vi ska vid planering och byggande i staden ta hänsyn till siktlinjerna mot våra kulturhistoriska landmärken.
- Vid planläggning, förhandsbesked och bygglov ska förekomsten av fornlämningar kontrolleras och vid behov ska påverkan på fornlämningsområde utredas i samråd med Länsstyrelsen. Fornlämningar ska i första hand bevaras tillsammans med sitt skyddande fornlämningsområde.

Om riksintressen generellt uttrycker kommunen följande mål:

- Vid åtgärder, förhandsbesked, bygglov och planläggning ska vi ta hänsyn till utpekade riksintressen. Vi vill värna, utveckla och förstärka de riksintressen som finns i vår kommun
- Åtgärder som medför påtaglig skada på riksintressena får inte tillåtas.
- Varje förändring inom eller i anslutning till riksintresset ska prövas mot bakgrund av motiven för varför området är av riksintresse.
- För detaljplaner som berör riksintresse ska undersökningen om betydande miljöpåverkan omfatta förutsättningar för värdets bevarande.
- Vid förhandsbesked och bygglov inom eller i anslutning till riksintresseområde ska alltid bedömningar göras om nybyggnation kan komma att skada riksintresset.

Om riksintresset Katrineholm [D 28] uttrycker kommunen specifikt:

De centrala betydelsebärare som utpekats i riksintressebeskrivningen vad gäller bebyggelse, stadsplan, kommunikations- och infrastrukturstråk som gator och järnvägar ska bevaras och underhållas. De historiska strukturer som än idag är avläsbara i staden ska förbli en viktig del av dess framtida utveckling. Kommunen ska verka för att den centrala rutnätstadsens strukturer bibehålls, förstärks och kompletteras i form av avläsbara ga-

tunät och tydlig kvartersindelning. Vid nybyggnation eller vid om- och tillbyggnation inom och i anslutning till riksintresset så är det av stor vikt att hänsyn tas så att bebyggelsen förhåller sig till volym, placering, utformning och materialval. Höjden på tillkommande bebyggelse inom riksintresset ska förhålla sig till siktlinjer och stadens siluett och till bebyggelsen i närområdet samt påverkan ska bedömas i ett större sammanhang. Komplettering av bebyggelsen ska prövas genom upprättande av detaljplan och kulturmiljön ska särskilt utredas i samband med planläggning. Vid exploatering ska särskild hänsyn tas till befintliga parker, alléer och trädplanteringar inom riksintresset och möjligheten att komplettera med ytterligare grönstruktur ses över. Bebyggelse av kulturhistoriskt värde som idag saknar skydd i detaljplan ska vid framtagande av ny detaljplan säkerställas med varsamhets- eller skyddsbestämmelser. Det är även av stor vikt att vi arbetar för att den befintliga bebyggelse som finns inom det utpekade riksintresset underhålls så att bebyggelsens karaktär bibehålls och utvecklas. I detta arbete ska riksintressebeskrivningen och befintliga kulturhistoriska inventeringar vara en viktig bedömningsgrund samt att Plan- och bygglagens varsamhetskrav och förvanskingsförbud ska tillämpas på bebyggelse inom och i anslutning till riksintresset. För att minska risken för skada på riksintressets utpekade värden ska kommunen aktivt arbeta för att bevara och utveckla dess värden genom att knyta samman relevant kunskap vid planeringsarbete och bygglovshantering. Kommunen ska verka för att sprida information till allmänhet och fastighetsägare för att på så sätt skapa förståelse för riksintresset och dess värden.

Gällande detaljplaner

Gällande detaljplan 0483-P78-11 är fastställd 1978-10-11 och medger endast bebyggelse för allmänna ändamål inom det för rapporten aktuella området.

[illegible]

KULTURMILJÖLAGEN

Kulturmiljölagen 3 kap. Byggnadsminnen

Kulturmiljölagen (KML) inleder med att klargöra att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön och ansvaret delar vi tillsammans. Lagen innehåller bland annat bestämmelser för skydd av värdefulla byggnader liksom fornlämningar, fornfynd, kyrkliga byggnadsminnen och vissa kulturföremål.

Byggnadsminnen berättar om historiska skeenden och hur samhället över tid förändrats. Berättelserna rymmer även specifika händelser och enskilda personers historia. I Sverige finns över 2 400 anläggningar och miljöer som är skyddade som byggnadsminnen. Syftet med byggnadsminnen är att bevara spår av historien som har stor betydelse för förståelsen av dagens och morgondagens samhälle och att garantera människors rätt till en viktig del av kulturarvet.

En byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde kan skyddas som byggnadsminne. Det kan gälla såväl bostadshus som industrianläggningar, parker och broar.

Det är länsstyrelserna som beslutar om en byggnad eller anläggning ska förklaras för byggnadsminne. Vem som helst kan ”väcka fråga” hos länsstyrelserna om att en byggnad eller anläggning ska byggnadsminnesförklaras. Länsstyrelserna har tillsynsansvar över byggnadsminnena och prövar frågor om tillstånd till åtgärder som strider mot skyddsbestämmelserna. De som äger ett byggnadsminne har möjlighet att söka bidrag för de antikvariska överkostnader som kan uppstå vid till exempel restaurering.

Kulturmiljölagen (1988:950)

Byggnadsminnen i Kulturmiljölagens tredje kapitel:

1 § En byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde får förklaras för byggnadsminne av länsstyrelsen. Bestämmelserna om byggnadsminnen enligt detta kapitel får också tillämpas på parker, trädgårdar eller andra anläggningar.

I fråga om en byggnad av sådant värde som avses i första stycket och som tillhör staten gäller de bestämmelser som regeringen meddelar om statliga byggnadsminnen. Om ett statligt byggnadsminne övergår till en annan ägare än staten, ska det därmed utgöra ett byggnadsminne enligt denna lag.

Bestämmelserna i detta kapitel gäller inte en byggnad som är fornlämnning eller kyrkobyggnad enligt denna lag.
Lag (2013:548).

Skyddets innebörd och omfattning

2 § När en byggnad förklaras för byggnadsminne, skall länsstyrelsen genom skyddsbestämmelser ange på vilket sätt byggnaden skall vårdas och underhållas samt i vilka avseenden den inte får ändras.

Om det behövs får föreskrifterna också innehålla bestämmelser om att ett område kring byggnaden skall hållas i sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas. Lag (2000:265).

3 § Skyddsbestämmelser skall så långt möjligt utformas i samförstånd med byggnadens ägare och ägare till kringliggande markområde. Ägaren får inte åläggas mera omfattande skyldigheter än vad som äroundgängligen nödvändigt för att bibehålla byggnadsminnets kulturhistoriska värde. Hänsyn skall tas till byggnadens användning och ägarens skäliga önskemål.
Lag (2000:265).

Byggnadsminnesförklaring

4 § Fråga om en byggnad bör förklaras för byggnadsminne kan väckas av var och en genom ansökan eller tas upp av länsstyrelsen på eget initiativ.

Ansökan om att en byggnad skall förklaras för byggnadsminne skall innehålla uppgifter om vilken fastighet byggnaden är belägen på och om fastighetens ägare samt beskrivning av byggnaden. I ansökningsbör även anges vilka omständigheter som åberopas för att byggnaden bör förklaras för byggnadsminne.

Innan länsstyrelsen fattar beslut som enligt detta kapitel kan medföra rätt till ersättning eller inlösen för ägare eller någon annan, skall länsstyrelsen undersöka om medel för detta finns tillgängliga.

5 § Då fråga väckts eller tagits upp om att en byggnad skall förklaras för byggnadsminne, får länsstyrelsen i avvaktan på ärendets slutliga prövning meddela förbud mot åtgärder som kan minska eller förstöra byggnadens kulturhistoriska värde. Förbudet får gälla för en tid av högst sex månader. Om det finns synnerliga skäl får det förlängas, dock högst med sex månader för varje gång.

6 § Om en byggnad kan antas komma i fråga som byggnadsminne får länsstyrelsen förordna att anmälan till länsstyrelsen skall göras innan byggnaden rivs eller ändras på ett sätt som väsentligt minskar dess kulturhistoriska värde (anmälningsplikt).

PLAN- OCH BYGGLAGEN

I Plan- och bygglagen (PBL) hanteras *särskilt värdefull kulturmiljö* genom förvanskningförbudet, varsamhetskrav och prövning av lokalisering samt avvägningarna mellan allmänna och enskilda intressen.

Vid ändring i den byggda miljön ska alltid bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sådant sätt som är lämpligt med hänseende till en god helhetsverkan.

Om en väsentlig egenskap går förlorad eller om områdets särart/karaktär väsentligt ändras sker en förvanskning. För att undvika en förvanskning måste därför bärande karaktärsdrag, egenskaper och särarter identifieras och pekats ut. Dessa ska skyddas och ligga till grund för val av ändringar och vidare exploatering, för att det kulturhistoriska värdet inte ska minska. Förvanskningförbudet gäller alltid, och ska följas av alla, såväl kommunen som fastighetsägare och hyresgäster. Förvanskningförbudet ska tillämpas vid alla åtgärder som berör miljön.

Kommunens ansvar

Kommunen har enligt lagstiftningen ett särskilt ansvar vid planläggning och frågor om lov i särskilt värdefulla miljöer. Det är kommunens ansvar att det allmänna intresset bevakas och prioriteras. Kommunen har även ett uttalat ansvar att skydda de särskilt värdefulla kulturmiljöerna vid planläggning. Detta innebär att kommunen inte kan utarbeta en detaljplan som skadar den särskilt värdefulla kulturmiljön och ska besluta om lämpliga bestämmelser som garanterar ett fullgott skydd för miljön.

Plan- och bygglagen (2010:900)

Kulturmiljö i Plan- och bygglagens andra kapitel

2 kap. 6 § 1

Vid planläggning, i ärende om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt denna lag ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till

1. stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärden på platsen och intresset av en god helhetsverkan.

Kulturmiljö i Plan- och bygglagens åttonde kapitel

8 kap. 17 §

Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

8 kap. 13 §

En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Första stycket ska tillämpas också på

1. Andra anläggningar som är bygglovspliktiga enligt föreskrifter som har meddelats med stöd av 16 kap. 7 §,
2. tomter i de avseenden som omfattas av skyddsbestämmelser i en detaljplan eller i områdesbestämmelser,
3. allmänna platser,
4. bebyggelseområden.

Boverkets föreskrifter för särskilt värdefull byggnad/bebyggelse (BFS 2011:6)

En byggnad kan vara en sådan särskilt värdefull byggnad som avses i 8 kap. 13 § PBL antingen för att den har sådana värden i sig eller för att den utgör en väsentlig del av en särskilt värdefull bebyggelsemiljö. Vad som sägs om byggnader gäller även för bebyggelseområden.

En byggnad kan vara särskilt värdefull om den tydliggör tidigare samhällsförhållanden. Exempel på detta är:

- Byggnader som representerar en tidigare vanlig byggnadskategori eller konstruktion som nu har blivit sällsynt.
- Byggnader som belyser tidigare bostadsförhållanden, sociala och ekonomiska villkor, arbetsförhållanden, olika gruppers livsvillkor, stadsbyggnadsideal eller arkitektoniska ideal samt värderingar och tankemönster.
- Byggnader som har representerat för lokalsamhället viktiga funktioner eller verksamheter.

En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den tydliggör samhällsutvecklingen. Exempel på detta är:

- Byggnader som till exempel illustrerar folkrörelsernas framväxt, massbilismens genombrott, immigration eller emigration.
- Byggnader som har tjänat som förebilder eller på annat sätt varit uppmärksammade i sin samtid.
- Byggnader som präglas av en stark arkitektonisk idé.

En byggnad kan också vara särskilt värdefull om den i sig utgör en källa till kunskap om äldre material och teknik.

En byggnad kan vara särskilt värdefull från konstnärlig synpunkt om den uppvisar särskilda estetiska kvaliteter eller har en hög ambitionsnivå med avseende på arkitektonisk gestaltning eller i utförande och materialval eller i konstnärlig gestaltning och utsmyckning.

En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den värderas högt i ett lokalt sammanhang. Exempel på detta kan vara byggnader som haft stor betydelse i ortens sociala liv eller för ortens identitet eller i lokala traditioner.

I begreppet särskilt värdefull byggnad ligger att byggnaden särskilt väl ska belysa ett visst förhållande eller i sitt sammanhang har få motsvarigheter som kan belysa samma förhållande.

Byggnader från tiden före 1920-talets bebyggelseexpansion, som har sin huvudsakliga karaktär bevarad, utgör idag en så begränsad del av byggnadsbeståndet att flertalet av dem kan antas uppfylla något av kriterierna för särskilt värdefull byggnad.

MILJÖBALKENS KRAV

Miljöbalken - Riksintresse för kulturmiljövård

Vad är en riksintressant kulturmiljö?

Kulturmiljövårdens totalt ca 1650 riksintressen spänner över en lång tidsrymd, från forntida boplatser till efterkrigstidens förortsmiljöer och omfattar ett brett urval av miljöer som innefattar såväl landsbygd som stadslandskap.

De riksintressanta kulturmiljöerna är miljöer där ett betydelsefullt historisk skeende eller företeelse särskilt väl går att utläsa eller uppleva i dagens landskap. Sammantaget ska de ge en bred, nyanserad och övergripande bild av samhällets historia och de ska belysa ett brett spektrum av tidsperioder, utvecklingsskeden och händelser som har varit av betydelse för samhällsutvecklingen.

Det är sammansatta miljöer där landskapet, bebyggelse av olika slag, kommunikationsstrukturer eller andra fysiska uttryck tillsammans bildar en komplex helhetsmiljö.

Riksintressen för kulturmiljövården är områden som förändras i takt med samhällsutvecklingen, men där de kulturhistoriska värdena ska utgöra en särskilt tungt vägande aspekt vid beslut om ändrad markanvändning. Dessa områden bär på resurser och möjligheter som inte bara ska skyddas från skada, men också tas tillvara som de resurser de är i samhällsutvecklingen. Hushållningsbestämmelserna utgår från att olika aktörer genom god planering och hänsyn så långt möjligt ska hushålla med mark- och vattenområden och den fysiska miljön i övrigt.

Miljöbalkens hushållningsbestämmelser

Hänsyn till kulturmiljöer av allmänt intresse och av riksintresse regleras i de s.k. hushållningsbestämmelserna i 3 och 4 kap. miljöbalken (1998:808). Bestämmelsernas syfte är att ge stöd i avgörandet av hur mark- och vattenområden ska användas, och reglerna ska tillämpas så att en god hushållning främjas.

Bestämmelserna om 3 och 4 kap. miljöbalken aktiveras endast vid ändrad markanvändning, och kan därför inte användas för att upphäva en pågående verksamhet. De ska tas i beaktande vid vissa beslut eller tillståndsprövningar enligt bl.a. plan- och bygglagen och miljöbalken.

Miljöbalkens 3 kapitel 6 § avser sådana kulturmiljöer som anses särskilt värdefulla från en nationell synpunkt och som därför ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan påverka eller skada områdets karaktär. Uttrycket påtaglig skada avser sådana åtgärder som kan ha en bestående negativ inverkan eller tillfälligt ha en mycket stor negativ inverkan.

6§ Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt som möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter skall särskilt beaktas. Områden som är av riksintresse för naturvården, kulturmiljövården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket.

Förordning (1998:896) om hushållning med mark- och vattenområden reglerar ansvarsfördelningen gällande hanteringen av riksintressanta områden. Enligt förordningen är det den centrala myndigheten, i kulturmiljövårdens fall Riksantikvarieämbetet, som utser Riksintressen enligt 3 kap. Länsstyrelsen ansvarar sedan för att bestämmelserna följs inom länet, och ska ta de initiativ som behövs för att reglerna blir beaktade i arbetet med miljökonsekvens- beskrivningar och i planprocesser. Länsstyrelsen ansvarar för den geografiska gränsdragningen av riksintressena, men ska underrätta Riksantikvarieämbetet om klassificeringen eller avgränsningen i stort bör omprövas.

Allmänt råd (NFS 2005:17)

Påtaglig skada på natur- eller kulturmiljön kan uppstå om en åtgärd kan mer än obetydligt skada något eller några av de natur-, kultur- eller friluftsvärden som utgör grunden för riksintresset.

Även om den negativa inverkan endast förväntas pågå under en kortare tid bör den anses utgöra påtaglig skada på natur- eller kulturmiljön om den negativa inverkan kan bli så stor att området i något avseende förlorar sitt värde som riksintresseområde.

En negativ inverkan som är irreversibel med avseende på något värde som utgör grunden för riksintresset bör som regel anses utgöra påtaglig skada på natur- eller kulturmiljön.

Vid bedömningen av om en åtgärd kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön i ett område av riksintresse för naturvården, kulturmiljövården eller friluftslivet bör det analyseras hur mycket, på vilka sätt och för hur lång tid åtgärden kan inverka negativt på de värden som utgör grund för att området har bedömts vara av riksintresse. Vid bedömningen av om en skada skall anses påtaglig bör det vidare beaktas att olika områden är olika känsliga för påverkan och, vad avser naturmiljön, även kan ha olika återhämtningsförmåga.

Vid bedömningen bör även tidigare ingrepp och/eller skador beaktas. Vid bedömningen bör också hänsyn tas till att ett ingrepp som endast berör en liten del av ett riksintresseområde kan ha en sådan grad av negativ inverkan på områdets värden att påtaglig skada uppstår. Detta gäller även sådana åtgärder utanför ett riksintresseområde som kan påverka värdena i området negativt så att påtaglig skada uppstår.

KÄLLFÖRTECKNING

Tryckta källor

- *Fremle, Lars & Eggerud, Inga (red.), Katrineholm: vår stads historia från andra världskriget till sekelskifte. D. 1-4, Katrineholms kommun, Katrineholm, 2004*
- *Hjelmberg, Hilding, Katrineholm [Bok 1] D. 1-3, [Stadsarkivet], [Katrineholm], 1967*
- *Hjelmberg, Hilding, Katrineholm Bok 2 D. 4-8, [Stadsarkivet], [Katrineholm], 1973*
- *Hjelmberg, Hilding, Katrineholm Bok 3 Mellan två världskrig, [Petterssons bokh. (distr.)], [Katrineholm], 1979*

Otryckta källor

- *Byggnadsvård – Stortorget i Katrineholm, Kulturmiljöunderlag till arkitekttävling, 2014:2, Sörmlands museum [Hämtad senast 2023-11-14]*
- *Riksintresse för kulturmiljövården – Katrineholm (D28), kunskapsunderlag, 2014, Länsstyrelsen Södermanland [Hämtad senast 2023-11-14]*
- *Byggnadsvård – Katrineholms järnvägsrestaurang, Katrineholm 4:3, 2008:16, Sörmlands museum [Hämtad senast 2023-11-14]*

Hemsidor

- *Lantmäteriets historiska kartor* – <https://historiskakartor.lantmateriet.se/>
- *Lantmäteriets karttjänster* – <https://minkarta.lantmateriet.se/>
- <https://kattneholm.se/index.html>
- *Katrineholmskartan* – <https://karta.katrineholm.se/>
- *Digital museum* – <https://digitaltmuseum.se/>
- *Kringla* – <https://kringla.nu/kringla/>
- *Katrineholmsbilder* – <https://katrineholm-mediagallery.imagevault.se/>

Kontakt

*Anna-Clara Ramström, bebyggelseantikvarie
anna-clara.ramstrom@wsp.com
T 010-722 87 13*

*Kulturmiljögruppen
WSP Sverige AB
Arenavägen 7
121 88 Stockholm-Globen
T 010-722 50 00*

WSP är ett av världens ledande analys- och teknikkonsultföretag. Kulturmiljökompetensen på WSP är bred, våra cirka 15 medarbetare finns över hela landet och har starka kompetenser som byggnadsantikvarier, arkitekturhistoriker, konstvetare, arkeologer och samhällsplanerare. Tillsammans ser vi till att WSP kan försörja myndigheter, allmänheten, företag, exploatörer och privatpersoner med tydliga underlag och utredningar, efter de senaste rönen inom kulturmiljöfältet.

www.wsp.com

